

HATALOM ÉS CSALÁDI VISZÁLY: V. KÁROLY ÉS I. FERDINÁND KAPCSOLATA

A történészek számára közhelyként ismert tény, hogyan összpontosult a fiatal Habsburg Károly kezében 1516–1519 között egy addig elképzelhetetlen méretű birodalom és az ezzel együtt járó hatalom.* Az azonban már csak a téma igen tájékozott kutatói előtt ismert, hogy mindez magán a Habsburg-családon belül is komoly vitákat hozott, és különösen a fiatalabb testvér, Ferdinánd részéről milyen nagy ellenállásba ütközött. Mindez a személyes-családi viszálykodás elválaszthatatlan az európai harcoktól, a francia-Habsburg hegemoniatörekvésektől, illetve a török ellen folytatott küzdelemtől. Ezek pedig meghatározó módon érintették Magyarország sorsát is. E tanulmányban megpróbáljuk a két testvér kapcsolatát áttekinteni, különös tekintettel annak az európai és a magyar politikára gyakorolt hatására és következményeire.

Károly Németalföldön, Gentben született 1500-ban, gyermekkorát is itt töltötte, a fényűző burgund hercegi udvar Európa-szerte csodált lovagi világában. A fiatal főherceget egy előkelő nemes, Chièvres, Utrechti Adorján (a későbbi VI. Adorján pápa) és nagynénje, Margit főhercegnő nevelte. Kiváló volt a testi ügyességet követelő ismeretekben (vadászat, vívás, lovaglás), érdeklődő, de mérsékelten képzett a tudományokban. Alapjában véve csöndes, zárkózott, keveset beszélő fiatalember, aki sajátos módon nem törődött a nyelvek ismeretével. Élete végéig franciául beszélt leginkább, bár később jól megtanult spanyolul is (de csak az 1520-as évek második felére). Leveleit, utasításait is rendszerint franciául adta. Németül igen rosszul tudott, latinul inkább csak értett, de nem beszélt. 1517 előtt soha nem járt Spanyolországban. 1506-ig azért nem jutott el, mert apja nem engedte, pedig Izabella és Ferdinánd szerette volna őt látni. Apja halála után pedig a flamand nemesek nem engedték, óvni akarván őt mindattól, ami a burgundi udvar hatásától eltér. Sőt, az Aragóniai Ferdinánddal szemben álló spanyol nemesek, akik Németalföldre menekültek, kifejezetten spanyolelleses hatást gyakoroltak Károlyra. Kora ifjúságától fejedelemnek nevelték, és nagyon hamar eltöltötte saját karizmatikus küldetésstudata, amelyet a burgundi hercegi udvar légköre csak tovább fokozott. 1515-ben nagykorúsíttatta őt Miksa császár, és Károlyé lett a burgundi hercegség, egyben ő lett az Aranygyapjas-rend nagymestere. Jog szerint őt illette a spanyol trón is.

Öccse, Ferdinánd 1503-ban született Alcalá de Henaresben. Apja halála után, Johanna betegsége miatt, 1507-től Aragóniai Ferdinánd nevelte, és uralkodása utolsó éveiben egyre inkább bevonta őt a kormányzásba is. A Királyi Tanácsban Ferdinánd a nagypapa mellett ült, részt vett a legfőbb politikai döntésekben is. Az ő anyanyelve így érthetően a spanyol volt, franciául alig tudott, németül semmit, csak jóval később tanulta meg a nyelvet. Ügyes volt a fegyverforgatásban és éles eszű, gyorsan reagáló a szellemi élet terén is. Közlélekeny, vidám, népszerű fejedelmi ifjú lett hamarosan, a spanyol rendek gyorsan megkedvelték. Ez indította Ferdinánd királyt arra, hogy a kisebbik unokát, Ferdinándot próbálja örökössé tenni Spanyolországban, Károly pedig maradjon Németalföldön és legyen ő császári nagypapa utóda.

* E tanulmány része egy nagyobb műnek, amely V. Károly és Magyarország kapcsolatát vizsgálja.

Károly azonban hallani sem akart ilyen megosztásról. Elsőszülött jogán ragaszkodott az őt megillető teljes örökséghez. Ez az eset szolgáltatta az első konfliktust a két testvér között. Kettőjük kapcsolatának vizsgálata rendkívül fontos és meghatározó cselekedetek szempontjából. Magyarország sorsát illetően pedig kiváltképpen jelentős, mert Ferdinánd cselekvőképességét mindenkor a bátyja politikájában neki juttatott szerep határozta meg. A magyar történetírásban fellelhető számtalan vád a császár és Ferdinánd ellen zömmel abból ered, hogy V. Károly politikáját nem vizsgálták részletesen, és így nem ismerhették Ferdinánd függőségét bátyjától. Mindezek föltárása, a két testvér helyzetének egybevetése, egymáshoz való viszonyuk elemzése az 1516-os esztendőől kezdve elengedhetetlen a magyar helyzet 1521–52 közti megítélése szempontjából. Ezért igyekszünk ezt az eddig nem kellőképpen értékelt tényezőt figyelemmel kísérni, és a változásokra mindenkor rámutatni.

Mivel Károly és a körülötte lévő – Aragóniai Ferdinánd elől Németalföldre menekült – spanyol nemesek mindent elkövettek a spanyol örökség biztosításáért, figyelmük kiterjedt arra is, hogy az idős uralkodó 1515-ben hosszabb időn át betegeskedett. Ezért Károly odaküldte egykori nevelőjét, Utrechti Adorjánt (1515. október), hogy a helyzetre felügyeljen és számára a hatalomátvételt megkönnyítse. Már ekkor számon tartották a fiatal Ferdinánd udvari környezetét, tanácsadóit.¹ Ugyanakkor Károly igyekezett öccsével szemben a látszatot megőrizni a külvilág előtt. Kénytelen volt ezt tenni, mert Ferdinánd hivatalosan infáns volt, azaz a spanyol trón örököse, igaz a bátyja mögött, másodikként. De 1515 elejétől kezdve, amikor Károly nagykorúvá lett, nem hagyott kétséget afelől, hogy apjuk halála után ő kíván a család fő tisztében eljárni. 1515. július 30-án levélben értesítette öccsét, hogy követet küld a spanyol udvarba, akinek a feladata, hogy Aragóniai Ferdinánd mellett legyen és Károlyt értesítse az ottani hírekről. Kérte öccsét, hogy a követét támogassa és annak közvetítésével tudasson vele híreket a spanyol állapotról. Ezt a küldöttest² követte Utrechti Adorján 1515 októberében. A számítások bevételek, Aragóniai Ferdinánd király 1516. január 23-án meghalt. Mivel végül nem tett konkrét lépést Ferdinánd unokája érdekében, Károly lett az örökös. A végrendeletben meghagyta ugyan Ferdinándnak az infánsi címet, de ezen kívül csak a nápolyi királyság bevételeiből fizetendő évi 50 000 dukátot hagyott rá.

A kialakult helyzet meglehetősen kényesnek bizonyult mindkét testvér számára. Ferdinánd igen népszerű volt, mintegy a „hazai uralkodó” alternatívát kínálva az „idegen” Károllyal szemben, aki viszont Németalföldön tartózkodott. A kérdés megoldására Károly környezetében fölmerült, hogy Ferdinándot azonnal el kellene távolítani az Ibériai-félszigetről. Egyebek között erről tudósította a császárt Andrea dal Burgo, Miksa diplomatája, mindössze négy nappal azután, hogy Károlyék megtudták Aragóniai Ferdinánd halálhírét. Hírforrásul Károly nagy befolyású politikusát, Chièvres-t jelölte meg.³ Úgy tűnik azonban, hogy Károly jobban megfontolta a döntést, mert öccséhez írott levelében sajnálkozását fejezte ki Ferdinánd halála miatt, de azonnal biztosította is arról, hogy nagy szeretettel viseltetik iránta és apja helyett apja lesz. Ez már utalás Károly törekvésére, hogy a spanyol ügyekben ő mint a család feje kíván eljárni.⁴ Április végén újabb levélben arról értesítette Ferdinándot, hogy elfoglaltságai miatt nem tud azonnal Spanyolországba utazni, pedig nagyon szeretne. Tudatta vele, hogy Miksa császárral megtárgyalta a családi ügyeket, és arról döntöttek, hogy mihamarabb meg kell tartani az eljegyzést Ferdinánd és a magyar király leánya között. Magáról a házasságról azt tartotta Károly, hogy ez ottani országaik és az egész kereszténység biztonsága szempontjából

szükséges. Hozzátette azt is, hogy ehhez Ferdinándnak nem kell odautazni, elég ha megbízottat küld.⁵ Ismeretes Károlynak egy korábbi, pontosan nem datált, de valamikor március 5-e előtt keletkezett levele is, amelyből kiderül, hogy fölhatalmazta spanyolországi követét, Utrechti Adorjánt, sürgesse Ferdinándnál ezt a házasságot.⁶

Mindez ellentmondásosnak tűnhet, valójában egy tudatos politika első megnyilvánulásának sajátosságait láthatjuk. Károly valóban tartott attól, hogy öccse befolyása az ő személyes érdekeit ronthatja. De még jobban tartott attól, hogy Ferdinánd váratlan eltávolítása által a család egyetlen tagja sem marad ott, és a Habsburg-dinasztia befolyása megrendülhet a spanyol trón biztosítása ügyében, mivel ő még nem tudott odautazni. Ezért nem hagyhatta el Ferdinánd az Ibériai-félszigetet. Ugyanakkor Károly megtette az első lépést öccse majdani eltávolítására, mégpedig az ősi Habsburg-birtokok, az ausztriai tartományok érdekeire hivatkozva. Egy korabeli forrás meg is jegyezte: Ferdinánd addig marad a helyén, míg Károly oda nem ér, azután távoznia kell.⁷ A döntésből az is kiderül, hogy az 1515-ös bécsi megállapodásban rögzített Habsburg–Jagelló házasság megkötését Károly nem kívánta maga teljesíteni. Miksa császár sem bánta ezt, mert úgy gondolta, Károly spanyol koronájával szemben Ferdinánd kaphatná az osztrák–német örökséget, és ennek első lépése lehetne az eljegyzés. (Nem lehet pontosan tudni miért, Károly kategorikusan elzárkózott a házasságtól, az a tény, hogy csak 1526-ban nősült meg, jelzi, az esetleges politikai fenntartások mellett komoly belső okai is lehettek.)

Úgy tűnt azonban, hogy 1516 nyarán a helyzet normalizálódott. A Németalföldön lévő Károly helyett az öreg Cisneros bíboros, toledói érsek kormányzott, munkájában segítette őt Ferdinánd infáns mint a király megbízottja. Bátyja elismerte Ferdinánd tapasztalatait és elfogadta tanácsait is különböző ügyekben. 1516. június 29-én írott levelében közölte Ferdinánddal, hogy egyetért javaslatával és az általa ajánlott személyt terjeszti a pápa elé a tortosai püspöki szék betöltésére,⁸ októberben pedig arról írt neki, hogy Cisneros bíboros támogatására elküldi egyik legbizalmasabb emberét, Poupet de la Chaux lovagot, kéri hogy Ferdinánd mindenben segítse és támogassa.⁹ A látszat tehát azt jelzi, hogy a két testvér kapcsolata normalizálódott. Valójában azonban a Ferdinánd iránti gyanakvás nem csökkent, és a fent említett tanácsadó, Poupet de la Chaux elküldése is Károly híveinek megerősítését szolgálta. De továbbra is fennállt a süszéghelyzet, amely miatt Károly távollétében nem lehetett Ferdinándot nélkülözni. Ki kell hangsúlyoznunk mindkét fivér esetében az udvari emberek meghatározó szerepét a konfliktus alakulásában – ami távolabb tekintve a hatalmi harc részét képezte. A király körüli flamand és Aragóniai Ferdinánd elől elmenekült spanyol nemesek igyekeztek Ferdinándot és udvari embereit befektíteni. Kétségtelen viszont, hogy Ferdinánd körül gyűltek össze a Szép Fülöp uralkodása idején rossz tapasztalatokat szerzett és a flamandokra nem kis gyanakvással néző nemesek. A helyzet mindenképpen átmeneti volt, amelynek megváltozását Károly odaérkezettétől lehetett várni, ám ez még messze volt.

1517 januárjától még fokozottabban fordult Károly figyelmé öccse tevékenységére. Azt is látni lehet, hogy Ferdinánd udvartartásában az év elejétől kezdve jelentős személyi változásokra került sor. Ezt követően írta le Niklas Ziegler már idézett sorait Ferdinánd jövőjéről.¹⁰ 1517 nyarán már látható volt, hogy Károly rövid időn belül Spanyolországba utazik és kezébe veszi e területek irányítását. Ezzel függött össze az a tanácskozás, amelyet Károly tanácsosaival tartott a nyár végén, amelyen a fő téma a Ferdinánd környezetében lévő tisztségviselők magatartása volt, és a végső konklúzió úgy hangzott, hogy ezeket a személyeket el kell távolítani. Károly ekkor kíséretével már készen állt az utazásra,

elérkezettnek látta tehát az időt, hogy öccse ügyében határozott lépéseket tegyen. Ezt fejezi ki a hajóra szállás előtt kelt levele, amely formailag ugyan nem vonja kétségbe Ferdinánd jóakarátát, de a lényegét illetően nem hagy kétséget. Azt írta: már régóta sajnálattal hallja azokat a híreket, miszerint Ferdinándot olyan rossz és gonosz tisztségviselők veszik körül, akik nemcsak neki magának okoznak nagy kárt, de veszélyeztetik és rossz hírért keltik anyjuknak, Johannának, továbbá érintik az egész királyság és Károly személyét is. Ezeket a híreket a két legutóbbi posta is megerősítette, igazolva, hogy Ferdinánd mellett lévő és a hatalmat gyakorló személyek bűnösök, ezért kénytelen beavatkozni. Érezhető a fogalmazásból, hogy Károly – erősen hangoztatott elsőszülötti és családfő mivolta ellenére sem volt elég magabiztos – ezért mondta el, hogy megszületett döntését előzőleg megtanácskozta a Habsburg-dinasztia oly nagy tekintélyű tagjaival, mint a császári nagyapával és Margit főhercegnővel, a nagynénjükkel. Részt vett ezen az astorgai püspök is, akit még Aragóniai Ferdinánd nevezett ki Ferdinánd mellé udvari káplánnak. Károly elrendelte, hogy a bűnös személyeket el kell távolítani, helyükre saját megbízható embereit nevezte ki, elsőként a már említett astorgai püspököt és a Calatrava-rend nagymesterét mint fő irányítókat. Ferdinánd közvetlen személye mellé rendelte Diego de Guevara kasztíliai nemest és Spanyolországban levő követét, Poupet de la Chaux-t. (Az előbbi még Aragóniai Ferdinánd idején menekült Németalföldre.) Addig is amíg ők átveszik új tisztségüket, don Alonso Tellez Giron helyettesíti őket. Figyelmébe ajánlotta még öccsének, hogy mindenben kövesse Károly helytartója a toledói érsek, Cisneros bíboros utasításait, illetve a tortosai püspök, Utrechti Adorján utasításait. Ezek után biztosította Ferdinándot, hogy ő ezután is ugyanolyan testvéri szeretettel viseltetik iránta, mint eddig, és hogy mindez kettejük érdekében történik.¹¹

Ferdinánd eltávolítása eldöntetett, az első jelentős lépés e téren meg is történt, a kérdés az volt, mi legyen a további sorsa. Még Károly elutazása előtt Brüsszelben tárgyaltak erről Miksa császárral, aki azt javasolta, hogy Ferdinánd kapja meg az ősi ausztriai Habsburg-területeket. Úgy gondolta, ez lehetne az első lépés – a már említett Habsburg–Jagelló házasság realizálásával együtt – a birodalmi utódlás felé, de éppen ezt akarta elkerülni Károly, aki maga kívánta megszerezni a császári méltóságot. Ezért tanácsadóival együtt udvariasan meghallgatta Miksát, ám kitért a válasz elől azzal, hogy megfontolja az ügyet.¹² Szükség is volt a gondolkodásra, mert a Hispániában egyébként sem népszerű Károly az Aragóniai Ferdinánd halálától 1517. szeptemberi spanyol földre lépéséig eltelt 18 hónap alatt még azt a kevés bizalmat is elemészttette, amivel eleinte rendelkezett. Károly támogatói ezalatt elvesztették illúzióikat, a nemesség és a városok fokozódó rosszindulattal néztek a várható idegen uralom elé. Az új király ezért megtiltotta öccsének, hogy elébe jöjjön a kikötőbe, mert a számára rendezett ünnepélyes fogadtatás csak növelte volna Ferdinánd népszerűségét. Saját dicsőségét úgyis megtépázta a burgundi udvari kíséret pompája és fényűzése, amit a Katolikus Királyok szigorú, egyszerű életviteléhez szokott spanyolok döbbenten vettek tudomásul. Uralkodói tekintélyét csorbította az is, hogy előbb el kellett utazni anyjához Tordesillasba, beleegyezését kérni a trónra lépéshez.¹³ Károly október végén levélben tájékoztatta öccsét, hogy anyjuk meglátogatása után Valladolidba megy, a kasztíliai rendekkel folytatandó hivatalos tárgyalásokra, oda várja Ferdinándot is.¹⁴ A két testvér végül november közepén találkozott először, ünnepélyes keretek között Valladolidban. Károly a külvilág előtt megtartotta a formáságokat, és infánst megillető bánásmódban részesítette öccsét. 1517. november 18-án látványos külsőségek közepette nyújtotta át neki az Aranygyapjú-rendet. De mindezek az események nem változtatták meg eredeti szándékát Ferdinánd eltávolításáról,

mint ahogy az sem, hogy öccse kérte, hadd maradjon még egy ideig Spanyolországban. Károly Ferdinánd népszerűsége láttán egyre dühösebb lett, és Ferdinándot a legrövidebb úton eltávolította az Ibériai-félszigetről. A már említett szándéktól vezérelve gondosan ügyelt arra, hogy ne Ausztriába, hanem Németalföldre küldje a fiatal főherceget, mondván, nevelése még kiegészítésre szorul, és ezt majd Margit főhercegnő elvégzi.¹⁵ Döntése helyességét igazolva látta a valladolidi cortesen (1518. január–február), ahol a kasztíliai rendek azt kérték tőle: mivel fiatal ember, és még nincs családja, maradjon Ferdinánd infáns az országban mindaddig, amíg Károlynak fia nem születik. Röviddel később az aragón rendekkel találkozva ugyanezen kívánsággal találta magát szembe.¹⁶

Károly minden igyekezete ellenére a kortársak előtt nyilvánvaló volt, hogy mi az oka Ferdinánd hirtelen távozásának. Igyekeztek úgy tenni, mintha ez természetes lenne, de a források világosan mutatják a tájékozottságot. Jó példa erre Sandoval V. Károlyról készített *monstre* munkája, amely a történetek után mintegy 80 évvel készült, óriási mennyiségű eredeti anyag felhasználásával. A történetekről előbb a hivatalos verziót közli: a két fivér elvált egymástól, és Ferdinánd Flandriába ment, mert az ottani ügyeket kellett intéznie. De rögtön ezután hozzátette: Károly érdeke volt, hogy öccsét távol tartsa országától, mert Ferdinánd nagyon szeretett volna trónra jutni. Azt is elmondta, hogy Ferdinánd igen zokon vette sürgős eltávolítását. Hasonlóképpen beszámol az aragón és kasztíliai rendek háborgásáról is az infáns távozta miatt.¹⁷ Ettől a megjegyzéstől eltekintve igen keveset tudunk arról, hogyan viselte el az őt illető eseményeket Ferdinánd. Jóval később egy levelében arról írt, hogy ez az időszak és az ekkori viselkedése azt bizonyítja, ő bátyja iránt feltétlen engedelmességet tanúsított.¹⁸

Ferdinánd elutazása után a két testvér kapcsolata némileg javult, de ez nem tartott sokáig. 1519. január 11-én meghalt Miksa császár. Végrendelemben két fiúunokáját jelölte meg örökösének, azzal a megjegyzéssel, hogy osztozkodjanak meg a hagyatékon. Ismét előkerült tehát a nagy kérdés, amely ezúttal nemcsak családi ügy volt, hanem európai kihatású politikai probléma is: ha Károly magának tartja meg a császári címet és a birodalmat, Németalföld, Nápoly-Szicília és Spanyolország birtokában olyan birodalmat egyesít személye, amelyet a többi nagyhatalom nem tűrhet el saját biztonsága miatt. Azt viszont Károly nem akarta, hogy Ferdinánd léphessen föl a császárválasztáson. Arról már esett szó, hogy Aragóniai Ferdinándnak nem állt szándékában a meglévő területeket gyarapítani. Miksa sem akarta az egyesítést, ellene volt X. Leó pápa is. Károly leginkább nagy tekintélyű nagynénjétől, Margit főhercegnőtől tartott, aki szintén Ferdinánd pártján állt – igaz, nem személye iránti elfogultságból, hanem a Habsburg családi érdekeket szem előtt tartva. Margit levelében kérte Károlyt, hogy ne induljon a császárválasztáson. Figyelmeztette, milyen nehézségei lesznek a választófejedelmekkel, ill. arra is, hogy a dinasztia érdekei is Ferdinánd jelölését kívánják. Károly válaszlevelében kifejtette, hogy öccse túl gyöngé, és ezért nem alkalmas ekkora feladatra, mint a császárság, még bátyja támogatásával sem. Ezért kell őneki a kezébe venni az egész örökséget, egyesíteni a császári és a spanyol királyi hatalmat, amit a három fő veszély is indokol: a francia király, a németországi eretnekek és a törökök (nagy jelentősége van a sorrendnek!). Hozzátette még, hogy így lesz a legjobb az egész Habsburg-dinasztiának is. Végül megígérte, hogy ő majd elintézi később Ferdinánd római királlyá választását.¹⁹

A császárválasztás fölvetette az osztrák örökség kérdését is. Károlynak ezekre a tartományokra szüksége volt, legalábbis addig, amíg a választófejedelmek mellette nem döntöttek, de megígérte, hogy megválasztása esetén rendezni öccse helyzetét és kiadja részét az ausztriai javakból.²⁰ Először arról volt szó, hogy megosztóznának a családi javakon:

Ferdinánd kapná Alsó- és Felső-Ausztriát, Stájerországot, Karintiát és Krajnát, Károly pedig Tirolt, Voralberget és Elzászt.²¹ 1520. augusztus 11-én követei révén arról biztosította a magyarokat, hogy öccsének engedi át az ausztriai ügyeket.²² 1521. április 23-án pedig a wormsi birodalmi gyűlésen konkrét lépéseket tett Ferdinánd Ausztriába küldésére. Az ekkor kötött megállapodás először rögzítette a testvérek részesedését. A fiatal főherceg eszerint az öt osztrák hercegséget kapta: Alsó- és Felső-Ausztriát, Stájerországot, Karintiát és Krajnát. A császár viszont megtartotta a nyugat-ausztriai tartományok egy részét, a dalmát tengerparti területeket, Tirolt és a délnyugat-német-országi családi javakat. Ismételten leszögezték, hogy Ferdinánd veszi el Jagelló Annát. (A házasságot 1521. május 26-án meg is kötötték.)²³ E kérdésben a politikai megítélés az idők folyamán többször is változott. Az első említések jelzik, hogy főleg Miksa, Aragóniai Ferdinánd és II. Ulászló szövetkezéséről volt szó, a fiatalok ekkor még gyermekek és beleszólásuk nincs sorsuk alakításába. 1504 augusztus–szeptemberében XII. Lajos francia király megbeszélést folytatott Miksa császárral, és itt került szóba a francia–Habsburg házasság kérdése. Miksa már ekkor Károlyra gondolt, mert az alig egyéves Ferdinándot a magyar–cseh trón megszerzése érdekében a Jagelló házasságra szánta.²⁴

1506-ban Miksa ismét a magyar ügyek kapcsán említi, hogy szeretné, ha Ferdinánd Ulászló király lányát venné el.²⁵ De a kérdés végleges eldöntése még sokáig váratott magára. 1510-ben Miksa Magyarországra küldte Johann Cuspiniant, a kiváló humanistát és diplomatát, akinek feladata az volt, hogy kössön szövetséget a velenceiek ellen és tárgyaljon a házasság ügyében is – Károly javára.²⁶ De már a következő évben ismét Budán találjuk, ahol a tervezett szövetségről és a kettős házasságról tárgyal, ám a jelölt ezúttal Ferdinánd.²⁷

De ez még mindig nem végleges döntés volt. A nemzetközi politika szerves részét alkotta az időről időre változó szövetségek létrejötte vagy felbomlása, a szerződéses viszonyok átrendeződése. Ezek megerősítését és biztosítékát vélték az uralkodók a házasságok létrehozásában. 1514-ben egy német–francia–spanyol szövetségről folyt a tárgyalás, amit támogatott volna VIII. Henrik angol király is. A feltételek között fontos helyet foglalt el az angol Mária hercegnő és Károly, illetve Ferdinánd–Jagelló Anna házasságának tervezete.²⁸ Mivel azonban a tervekben szereplő felek fiatalok voltak, és a tényleges házasságkötés váratott magára, további ígéretésekre, alkudozásokra került sor. Az 1515-ös bécsi hármass fejedelmi találkozó sem döntötte el határozottan, hogy a két fiatal Habsburg fiú közül ki veszi el Annát.

Amikor a császárválasztás ügye fölértékelt II. Lajos szerepét mint cseh királyét, Károly levelet írt hozzá (1519. február 6-án), amelyet Cuspinian hozott Budára. A követ április 5-én ért a királyi udvarba, ahol minden befolyását latba vetette a magyar uraknál és a királynál Károly érdekében. Az ügy kimenetele ismert, április 13-án a magyarok közölték a követtel a pozitív választ, azaz Károly jelölésének támogatását, de egyúttal kinyilvánították óhajukat, hogy az 1515-ös házassági szerződés értelmében Károly vegye el Annát feleségül.²⁹ Végül is Károly volt az, aki az ügyeket saját kezébe véve Ferdinándot küldte a szerződés teljesítésére, nem utolsósorban azért, hogy – a dinasztikus érdek biztosítása mellett – minél távolabb legyen Károlytól.

Ez a döntés már elég kedvező volt Ferdinándnak, de az osztrák tartományokban nagy elégedetlenséget és félelmet váltott ki. Különösen Karintia és Krajna rendjei tiltakoztak, mert ezek voltak legjobban kitéve a török támadásnak, és joggal tartottak attól, hogy a Károly által megtartott leggazdagabb területek nélkül az ő védelmi esélyeik komolyan

romlanak. Ezért további tárgyalásokra került sor, végül a két testvér 1522. február 7-én Brüsszelben állapodott meg véglegesen. Károly lemondott a Wormsban magának megtartott területekről, viszont Ferdinánd kijelentette, hogy lemond a nápolyi trón iránti igényéről, egyúttal Károly kinevezte őt birodalmi helytartójává. Az 1519-ben létrejött Habsburg családi birodalom első területi megosztása történt itt meg, amely később némileg módosult ugyan, de főbb vonásaiban 1700-ig így maradt érvényben. Ferdinánd végre önálló fejedelemmé lett, saját területtel, bevétellel, hatalommal. Károly ragaszkodott ahhoz, hogy a szerződésbe belekerüljön: az egész örökség őt illette meg, és csak a testvéri szeretettől vezérelve engedte át az említett részeket öccsének. Címei között meg is tartotta ezeket, jelezve, hogy formálisan fenntartja a jogot ezekre. Ferdinánd viszont különösen, amikor segítséget kért a császártól, szívesen hivatkozott Károly ily módon fennálló elkötelezettségére.³⁰ Ferdinánd végre kitörhetett az ördögi körből. Korábban nem realizálhatta a házassági szerződést, mert még nem rendelkezett önálló hatalommal. Viszont azért nem volt hatalma, mert bátyja nem engedte Ferdinándot uralkodni. Az, hogy Károly végre engedményt tett, több tényezőnek tudható be.

Spanyolországban bekövetkezett az, amitől sokan joggal tartottak. A Károllyal érkezett idegen kíséret tagjaival töltötték be a különböző tisztségeket. Ezek nemcsak a nyelvet, de a helyi szokásokat és törvényeket sem ismerték, sok visszaélést követtek el. Ráadásul maga Károly sem tudott spanyolul, amit a hazaiak nagyon zokon vettek. 1517. november 8-án meghalt a nagy tekintélyű, bölcs Cisneros bíboros, toledói érsek, az ország prímása (aki igen járatos volt a bonyolult belpolitikai viszonyokban), anélkül, hogy Károllyal találkozott volna. Jellemző módon utódjául Károly Guillermo de Croy-t, burgundi tanácsosának, Chièvres-nek unokaöccsét tette meg, aki 1521-ben bekövetkezett haláláig nem is járt Spanyolországban. Ezzel egy időben Utrechti Adorjának, a tortosai püspöknek kijárta a bíborosi kalapot.

Károly császárrá választása kifejezetten gyanakvást váltott ki a spanyol uralkodó körökben, ami aztán fölháborodásba torkollott, amikor Károly elutazott Németországba. A gazdasági-politikai elégedetlenség és az idegen tisztviselők elleni gyűlölet robbantotta ki az országos méretű comeneros fölkelést. (1520. május–1521. április között.) Bár elsősorban a flamandok ellen kezdődött, többször is fölmerült Johanna királynő, illetve Ferdinánd neve mint Károly helyett kívánatos uralkodóé. Eleinte a nemesek is támogatták a fölkelést, és sok volt köztük Ferdinánd egykori híve. A távol lévő Károlyban ismét föltámadt a korábbi bizalmatlanság öccse iránt, ezért változtatta meg régebbi döntését és határozta el az osztrák örökség átadását. A császári méltóságot már úgyszólván sikerült biztosítani, a birodalmon belül pedig Spanyolországtól a legtávolabbi rész ez volt. Ezért egyezett bele a wormszi, majd a brüsszeli egyezménybe, mert így véglegesen távol tudhatta öccsét az Ibériai-félszigettől. Kétségtelen egyéb előnyökkel is járt ez számára. A magyar király követei révén a birodalmi gyűlésen többször is követelte a császár és országai segítségét a török ellen. Támogatása mellett foglalt állást az 1521-es wormszi birodalmi gyűlés is. Az ezzel járó feladatokat és nehézségeket Károly most öccse vállalaira rakhatta. Végül így megoldódott egy másik gondja is: a birodalmi rendek állandóan sürgették, hogy tartózkodjon a birodalomban, de ugyanezt követelték a spanyol rendek is. Ferdinánd személyében most megtalálta azt a megbízható személyt, aki helytartóként képviselte őt és ráadásul a Habsburg-családból való.

Az új helyzet kétségkívül kedvező volt öccse számára is. A relatív előnyök mellett azonban nem kell eltúlozni Ferdinánd hatalmát. Végül is ez időben ő volt Európa egyik legtapasztaltabb, „legképzettebb” fejedelme. Gyerekkorában Aragóniai Ferdinánd, ké-

sőbb Cisneros bíboros, majd Németalföldön Margit főhercegnő mellett tanulta a kormányzást. Mint osztrák főherceg és birodalmi helytartó nem kis ember, de nem is igazi, önálló fejedelem és a spanyol trónhoz, valamint a szertefoszlott császári méltósághoz képest elég szűk hatalommal rendelkezett.

A német birodalmi rendek az osztrákokhoz hasonló nemtetszéssel fogadták a tolmáccsal érkező főherceget. Hozzászórtak ugyanis, hogy Miksával minden nehézség nélkül lehetett tárgyalni, és a politikai nézeteltérések ellenére jó személyes kapcsolat alakult ki az uralkodó, valamint a fejedelmek között. Károly az elégedetlenség leszerelésére kénytelen volt 1522-ben Frigyes palotagrófot kinevezni Ferdinánd mellé, a korábban létrehozott birodalmi adminisztráció élére. Ferdinánd a korlátozott hatáskör ellenére is örült a megbízatásnak, mert így beleszólása lehetett az európai hatalmi ügyekbe, s ilyenkor Károly mellett, a dinasztia második embereként jelenhetett meg nagy horderejű politikai döntésekben. Másrészt úgy vélte, ez a megbízatás közelebb viszi újabb méltóság megszerzéséhez, nevezetesen a római királlyá választásához. A brüsszeli tárgyalások során minden bizonnyal szó esett Károly korábbi ígéretéről, öccse római királyságáról, mert 1522–23-ban a nürnbergi birodalmi gyűlésen már ez ügyben próbált Ferdinánd magának népszerűséget szerezni. Ezzel egy időben sürgette Károlyt, hogy tegyen lépéseket a pápánál az ünnepélyes koronázásra. A császár a koronázással kapcsolatos igen nagy kiadásokra hivatkozva elhárította e követelést.

Az 1520-as évek második felében Ferdinánd legfőbb vágya továbbra is az volt, hogy római király lehessen. Úgy érezte, pozícióját e kérdésben megerősítette a magyar és főként a cseh korona megszerzése 1526-ban. Azonban jelentős változások történtek Károly családi helyzetében is. 1526 tavaszán megnősült, 1527-ben megszületett a trónörökös, Fülöp. Mivel Károly már az 1519-es császárválasztás kapcsán kifejtette, hogy rendkívül fontosnak tartja a császári címet a spanyol királysággal összekapcsolni, így fölmerült a kérdés a jövőt illetően: ha Ferdinánd lesz a császári trón várományosa (római király), vajon öröklí Spanyolországot? Mi lesz akkor Fülöppel? Ha viszont Fülöp öröklí a spanyol trónt, akkor a birodalom Ferdinánd kezén marad és ismét kettéválik Károly birodalma. 1526-ban a cseh, majd a magyar trón megszerzése váratlan, de jelentős gyarapodást jelentett Ferdinándnak. Bár Károllyal csak lassan tudott ez ügyben információt cserélni, 1526 őszén saját maga intézkedett a koronák biztosítása érdekében. Régi törekvése látzott – váratlanul – megvalósulni. Nyilvánvaló volt az is – Ferdinánd évek óta közeli kapcsolatban állt a magyar politikai erővel –, hogy Szapolyai fel fog lépni a magyar korona megszerzéséért. Felmerült egy lehetőség a Habsburg dinasztikus érdekek biztosítása és Szapolyai királyságának együttes megvalósítására: János feleségül akarta venni az özvegyen maradt Máriát. De ez Ferdinánd számára a magyar trón elvesztését jelentette volna, ami elfogadhatatlan volt az ifjú főherceg számára, így ebből nem lett semmi.

Károly nem bánta Ferdinánd törekvését a két korona után (igaz, mire megtudta, már befejezett tényként könyvelhette el), mert egyrészt a Habsburg-dinasztia régi vágya teljesült, másrészt ez Ferdinánd végleges eltávolodását jelentette a spanyol trónörökléstől és megtelepedést a birodalom keleti részén. De nem teljesült az a hiedelme, hogy öccse beéri e két országgal és nem kíván a császári címre pályázni. Még inkább csalatkoznia kellett a magyarországi fejleményekben. A császár azt szerette volna, ha Ferdinánd így megerősödne, teljesen bátyja birodalmi–itáliai ügyeinek szenteli magát, ehelyett Ferdinánd egyre jobban belebonyolódott a Szapolyai elleni harcba, ami mindinkább előrevetítette egy török támadás veszélyét. A császár azt követelte, hogy öccse érje be a magyar koronával és a királyi címmel, az lényegtelen, hogy a vele járó terület keleti határa

Belgrádnál vagy Budánál húzódik. Számára az igazi határ Bécsnél volt – ez már családi terület, amelynek megvédése már neki a császárnak is kötelessége. Ferdinánd viszont alapvetően arra törekedett, hogy Szent István koronája mellé az egész országot megszeresse, ezt kívánta a politikai érdek, mert a magyar főurak ezt várták új uralkodójuktól, és legalább ilyen fontos gazdasági érdekek is emellett szóltak – a magyar adók, királyi birtokok, bányajövedelmek stb.

Ferdinánd tekintélyének növekedése a kortársak előtt sem maradt rejtve. Húga, Mária királynő 1527. május 20-án hozzá írt levelében megjegyezte, hogy ő már nem csupán néhány hercegség ura Ausztriában, hanem királyságai vannak, és ez már egészen más.³¹ Ez a változás azonban újabb konfliktusokhoz vezetett, mert a magyarországi ügyek túlságosan is lekötötték Ferdinánd erejét. Károly elégedetlenül vette tudomásul, hogy az ottani nehézségek miatt Ferdinánd nem segítette oly módon az ő itáliai ügyeit, mint 1526 előtt. 1527. szeptember 8-án levelében kéri öccsét, hogy hagyja a Szapolyai elleni háborút, mert ezt nem fogja győzni erővel, inkább fordítson nagyobb figyelmet az itáliai ügyekre, sőt az lenne a legjobb, ha odamenne. Addig is igyekezzen pénzt gyűjteni és elküldeni Milánó fenntartására.³² A császár számára tehát a magyar ügy úgy jelentkezett, mint valami zavaró tényező az eddig kialakult rendben. Igazolja ezt a fenti levélre Ferdinándtól kapott válasz.³³ Ferdinánd ebben közölte, hogy ha ő most Magyarországot kiengedi a kezéből, akkor eddigi erőfeszítése odavész, márpedig ő mihamarabb meg akarja koronáztatni magát. Egyetért az itáliai ügyekben, de csak akkor tud segíteni, ha Károly erre pénzt küld.³⁴ Ismét vita támadt Milánó birtoklásából is. A „Sacco di Roma” megtörténtéről szóló és Károlynak gratuláló levelében Ferdinánd fölvetette régi óhaját, hogy magának szeretné Milánót. Úgy érzi, itáliai fáradozása így eredményesebb lenne.³⁵ Károly a már említett szeptember 8-i levelében elutasította öccse kérését.³⁶ Ferdinánd ezen ismét megsértődött.

Részben ennek a kérésnek a bonyolultságára és a két testvér egymásra utaltságára ad bizonyítékot a római királyi korona elnyerése is, ami 1530-ban vált aktuálissá. Károlyhoz írt levelében (1530. január 28.) Ferdinánd arról győzködi bátyját, hogy a birodalmi ügyek és a török elleni harc egyaránt az ő megválasztását követeli. De – érvel Ferdinánd – ha ő lesz a római király, Károly itáliai ügyeiben is többet tud majd segíteni.³⁷

Károly 1531-ben végül hozzájárult Ferdinánd római királlyá koronázásához, minden bizonnyal azért, mert fia még túl fiatal volt. De semmit sem rendelkezett arról, hogy Fülöpöt alárendelné Ferdinándnak.³⁸ Tény az is, hogy fiához 1543-ban, illetve 1548-ban intézett intelmeiben arra figyelmeztette: az uralkodó egyik legfőbb feladata az, hogy ne hagyjon utódjára kevesebb országot, mint amit ő kapott, és ne hagyja, hogy bárki is elvegyen ezekből.³⁹ Ahogy növekedett Fülöp, úgy fontolgatta a lehetőséget Károly, miként biztosíthatná neki a császári címet. A német fejedelmeken aratott győzelem után, 1548-ban ismét kiújult a vita a két testvér között. Ferdinánd arról érdeklődött Mária királynétól, hogy igaz-e a szóbeszéd, miszerint Károly a fiát, Fülöpöt akarja császárnak és nem őt, a római királyt. Mária szerint ez nem igaz.⁴⁰ A megromlott kapcsolat viszont arra utal, hogy valóban létezett ilyen szándék. Az erőviszonyok azonban ekkor már sokkal kiegyenlítettebbek voltak Ferdinánd számára.

Károly úgy látta, a schmalkaldeni szövetség elleni győzelem annak köszönhető, hogy ő nemcsak a birodalom seregeivel, de a spanyol erőkkal is rendelkezett. Ezáltal megerősítettnek vélte régi elvét, hogy a Habsburg-ház erejét nem szabad megosztani. Úgy gondolta: az elért győzelem után a fejedelmek mellé állnak és fiát választják császárrá. Ehelyett a fejedelmek ellene fordultak és Ferdinándhoz közeledtek. Fülöp császárrá vá-

lasztásának végleges kudarcát nem elsősorban Ferdinánd magatartása okozta, hanem főként az 1546–47-es schmalkaldeni háború. Ebben a fő szerep Károly spanyol elitcsapatainak jutott, és kétségtelen, hogy a katonák rendkívül kegyetlen pusztítást vittek végbe Németországban. A korabeli forrásokból kivehető, milyen engesztelhetetlen gyűlöletet eredményezett ez a német lakosság körében. Az is kimutatható, hogy a harag és ellenszenv kiterjedt a császár személyére és mindenkire, aki Spanyolországból való, Fülöp spanyol neveltetése pedig köztudomású volt. Így hát a német választók hallani sem akartak az ő jelöléséről.

Ferdinánd viszont úgy vélte, a birodalmat és a spanyol koronát ketté kell választani. 1526 óta sokat erősödött hatalma és tekintélye, amiben igen nagy szerepe volt a magyar és cseh trónnak is. Ferdinánd azon a véleményen volt, hogy más politikai igényt diktálnak a spanyol ügyek és mást a Közép-Európára orientált Német–római Birodalom. A megoldást a kettéosztásban látta.

A két fivér 1551-ben kötött megállapodást, amelyben Károly ismételtén kénytelen volt Ferdinánd jogát elismerni a császári trónra. Öccse azonban ígéretet tett, hogy támogatja Fülöp császári trónigényét mint az ő utódját. Ez egy világosan látható kompromisszum volt, ahol az utóbbi feltétel Károly részéről inkább a látszat mentésére szolgált. Kettejük eltérő birodalmi koncepciója figyelhető meg az 1552–53-as tárgyalásokon is, amikor Ferdinánd a fejedelmekkel tárgyalt Linzben és Passauban a békefeltételekről. A császár szerint Ferdinánd nem úgy viselkedett a megbeszéléseken, mint aki a császár érdekének elszánt védelmezője, és sokkal szigorúbbnak kellett volna lenni a császár ellen (1552-ben) támadókkal. Ferdinánd azonban igyekezett közvetíteni, hogy egyáltalán valami megegyezés jöjjön létre. A passauai egyezményt Károly csak komoly fenntartásokkal vette tudomásul (1552), az ezt követő augsburgi vallásbékét pedig nem fogadta el. Lemonadásának közvetlen okai éppen az 1552–55 közötti birodalmi eseményekben keresendők. Többször is rámutattunk, hogy mindezekben a realitásra törekvést Ferdinánd politikájában fedezhetjük fel. Károly a sorozatos kudarcokhoz vezető egységes birodalmi idea fikcióját erőltette, amely fölött végképp eljárt az idő.⁴¹ Nehéz megmondani, hogy San Yustebe történt visszavonulása mindennek a fölismerése miatt történt vagy azért, mert eredeti elképzeléséhez görcsösen ragaszkodott, de így uralkodni már nem tudott. A csatákat sorra megnyerte, győzni mégsem tudott, a valóság elnyomta az ideákat.

Károly és Ferdinánd kapcsolata tehát egy olyan 1516 körül tetet őlöt folytonos hatalmi viszály, amelynek keretét a Habsburg családi kötelékek adják a maguk hierarchikus, elsőszülött primátusú rendszerével. Károly teljhatalmat és az egész családi birodalmat magának követeli, látszólag ez sikerül is neki 1520-ra. Valójában Ferdinánd az első pillanattól küzd ezellen, és saját politikai karrierjét félelmes szívóssággal, lassú de állhatatos akarással építi fel úgy, hogy közben a családi tradíciókat betartva, mindvégig bátyja akaratának kiszolgálója. Károly az első kompromisszumra 1522-ben kényszerül, amikor Ferdinándnak átengedi az osztrák örökséget, a második, nagyon fájdalmas engedményre pedig 1531-ben, amikor kénytelen beleegyezni Ferdinánd római királlyá koronázásába. (Ez jelentős lépés a császári hatalom felé, egyben azonban a nagy családi birodalom megosztása felé is.) A két testvér között emlegetett „néhány krízis” valójában a folyamatos, több évtizedes családi hatalmi küzdelem egy-egy látványos szembekerülésének megnyilvánulása. Az európai politikai tényezők változása révén Ferdinánd pozíciója egyre erősebb lett, amit Károly az 1548–51-ben, a császári cím körüli vitában kénytelen tudomásul venni, és öccsének a birodalom feletti öröklést átengedi. Az események sajátos alakulása miatt 1553-tól „de facto” Ferdinánd a császár, 1555-től már „de iure” is, ami egyúttal a dinasztia kettéválását is jelentette.

Jegyzetek

- 1 A két testvér kapcsolatára ld. *Rodriguez Villa*, 1903, és *Spielman-Thomas*, 1985.
- 2 *Spielman-Thomas*, 21.
- 3 Uo. 32 „... quod ex Hispania nova habent, quod mittent dominum Ferdinandum ad omne beneplacitum domini principis. 1516. febr. 12.
- 4 Uo. 23. 1516. márc. 2.
- 5 Uo. 25–26. 1516. ápr. 22.
- 6 Uo. 26.
- 7 A Miksa császár környezetéhez tartozó Niklas Ziegler írta ezt 1517. febr. 18-án. Uo. 32.
- 8 Uo. 26–27.
- 9 Uo. 28–29.
- 10 Ld. 7. jegyzet.
- 11 A fontos levelet közli *Spielman-Thomas*, 29–33, és *Korrespondenz I.* 1912. 6–9. Vö. még *Rodriguez Villa*, 1903. 15–16.
- 12 Vö. *Fichtner*, 1982. 16.
- 13 *Elliott*, 1982. 150–154 és *Koenigsberger*, 1971. 7–8.
- 14 *Spielman-Thomas*, 23–24.
- 15 V. Károly 1550-ben készítette el visszaemlékezéseit, amelyet titkárának diktált. Ebben évenként tekintette át élete történetét. A korai időszak eseményeit alig egy-egy mondatban rögzítette. Az 1518-ban történetekről annyit mond, hogy testvérével Valladolidból Zaragozába utaztak, de útközben Ferdinánd elvált tőle, mert hajóra szállt és Margit nagynénjükhöz utazott. *Madariaga*, 1981. 166.
- 16 *Rodriguez Villa*, 1903. 16.
- 17 *Sandoval*, I. 134.
- 18 1528. dec. 8. *Korrespondenz II/1.* 352–354. Vö. még *Spielman-Thomas* 32.
- 19 Idézi *Rassow*, 1945. 31–34. Vö. *Koenigsberger* 1971. 10.
- 20 *Korrespondenz I.* II. 1519. márc. 5. Vö. *Fichtner*, 1982. 18.
- 21 *Rassow*, 1945. 24.
- 22 *Fichtner*, 1982. 18.
- 23 Uo.
- 24 Carlos V. III/1. L.
- 25 Uo. LXVIII.
- 26 „Ivi in legacione ad regem Hungarorum pro faciendo federe contra Venetos et desponsanda filia Carolo, archiduci Austriae et Burgundiae, nepoti cesaris.” írta naplójába a követ 1510. november 16-án. Idézi: *Ankwicz-Kleehoven*, 1959. 52.
- 27 „Ivi in legacione ad regem Hungariae cum comite Leonardo in magnis negociis et fecimus duplex matrimonium regis Ludovici et Ferdinandi, regis Castiliae.” írja 1511. augusztus 30-án Cuspinian. Legfeljebb azon töprenghetünk, miért nevezi Ferdinándot Kasztília királyának. Uo.: 55.
- 28 Carlos V. III/1. CXXXV.
- 29 Vö. *Kropf L.* ismertetését.
- 30 *Fichtner*, 1982. 19–20.
- 31 *Korrespondenz II/1.* 86.
- 32 Uo. 119–123.
- 33 Uo. 152–161. 1527. nov. 23.
- 34 Uo.
- 35 Uo. 85–88.
- 36 Uo. 119–123.
- 37 Uo. II/2. 577–591.
- 38 *Rassow*, 1945. 37–38.
- 39 *Maravall*, 1960. 74–75.
- 40 *Rassow*, 1945. 43.
- 41 *Rassow*, 1945. 45–51.

Felhasznált irodalom

- 1 *Ankwicz-Kleehoven, H.*: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian Gelehrter Diplomat zur Zeit Maximilians I. Gratz-Köln, 1959.
- 2 *Bauer, W.-Lacroix, R.*: Die Korrespondenz Ferdinands I. I-II. Wien, 1912-1937., a továbbiakban Korrespondenz.
- 3 Carlos V. III. España-Francia (1500-1514) Tratados internacionales de España. *Mariño, P., Moran, M., Hernandez, M. I.* Col. Madrid, 1982.
- 4 *Elliott, J. H.*: La España imperial 1469-1716. Madrid, 1982.
- 5 *Fichtner, P. S.*: Ferdinand of Austria: The Politics of Dynasticism in the Age of the Reformation. New-York, 1982.
- 6 *Koenigsberger, H. G.*: The Habsburgs and Europe 1516-1660. Ithaca-London, 1971.
- 7 *Kropf Lajos*: Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. I-II. Könyvismertetés: Századok, 1898. 645-654
- 8 *Madariaga, S.*: Carlos V. Barcelona-Buenos Aires-México, 1981.
- 9 *Maravall, J. A.*: Carlos V. y el pensamiento político dell renacimiento. Madrid, 1960.
- 10 *Rassow, P.*: El mundo político de Carlos V. Madrid, 1945.
- 11 *Rodriguez Villa, A.*: El emperador Carlos V. y su corte. Según las cartas de don Martin de Salinas (1522-1539). Madrid, 1903.
- 12 *Sandoval, Prudencio de*: Historia de la vida y hechos del emperador. Carlos V. 1-3. (Biblioteca de Autores Españoles 80-82.) Madrid, 1955-56.
- 13 *Spielman, D.-Thomas, C.*: Quellen zur Jugend Erzherzog Ferdinands I. in Spanien (1514-1517). In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 37 (1984) 1-34.